

вместо слова. Показательно, что наиболее задействованной и в урбанонимии Витебщины оказалась дата *1 Мая* – международного праздника трудящихся, дня солидарности рабочих всего мира. На долю годонимов, включающих ее, приходится 26,8 % от общего числа названий, данных в честь исторических и юбилейных дат (*пл. 1-е Мая* – г.п. Шарковщина; *ул. 1-го Мая* – г. Браслав, г. Докшицы, г. Орша; *пер. 1-го Мая* – г. Браслав, г. Докшицы; *Первомайская ул.* – в 51-м населенном пункте; *1-я Первомайская ул.*, *2-я Первомайская ул.*, *3-я Первомайская ул.* – г. Витебск, г. Сенно; *Первомайский пер.* – в 9-ти населенных пунктах; *1-й Первомайский пер.* – 6-й Первомайский пер. – г. Дубровно, г. Орша).

Незначительно ниже оказался процент (21,4 %) названий, включающих в свой состав День Победы, день освобождения Беларуси и конкретных городов от немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны (*пл. Победы*, *просп. Победы*, *пер. Победы*, *1-я ул. Победы*, *2-я ул. Победы* – г. Витебск; *ул. 3-го Июля*, *1-й пер. 3-го Июля* – г. Глубокое; *ул. 26-го Июня*, *пер. 26-го Июня* – г. Витебск; *ул. 11 Июля* – г. Полоцк).

В названиях улиц, переулков и площадей девяти населенных пунктов запада Витебщины актуализирована дата присоединения Западной Беларуси к восточной части БССР в 1939 г. (*пл. 17-го Сентября* – г. Глубокое; *ул. 17-го Сентября* – г. Браслав, г. Глубокое, г. Докшицы, г. Миоры, г. Постава, г.п. Воропаево, г.п. Шарковщина; *пер. 17-го Сентября* – г. Постава, г.п. Воропаево).

В честь Олимпийских игр, которые проходили в Москве в 1980 г., получили свое название *Олимпийская ул.* в г. Новополоцке, *1-я Олимпийская ул.*, *2-я Олимпийская ул.* в г. Сенно.

Нашли свое место на аншлагах улиц и даты начала I мировой войны (*ул. 1-е Августа* – г. Орша), начала строительства БелГРЭС (*ул. 11-го Июля* – г. Орша), день международной солидарности женщин (*ул. 8-го Марта* – г. Браслав, г. Лепель, г. Орша, г. Полоцк; *пер. 8-го Марта* – г. Витебск).

Единичной в урбанонимии Витебщина явилась попытка активизации памяти об историческом событии *с помощью только года* (без дня и месяца). *Улица 1905 года* в г.п. Копысь, как и в Москве, получила название в честь начала первой русской буржуазно-демократической революции 1905-1907 гг. Основой номинации могло становиться и *время составления документа*, например, дня принятия Советской Конституции (*ул. 5-го Декабря*, *пер. 5-го Декабря* – г. Полоцк).

Названия внутригородских и внутрисельских объектов – это прежде всего слова, часть языка, который, как известно, формирует личность. Именно они призваны создавать ауру национального духа. Национальная ономастика как часть национальной культуры должна создавать у человека ощущение причастности к родной земле, к родным корням. Такая деятельность, аккумулирующая ценностно-значимые факты прошлого и настоящего, будет способствовать сохранению традиций.

ДЫЯЛЕКТНАЯ ФРАЗЕАЛОГІЯ ТАЛАЧЫНШЧЫНЫ (па матэрыялах дыялекталагічнай экспедыцыі 2008 г.)

С.І. Міхайлаў

З мэтай збірання лексічнага і фразеалагічнага матэрыялу для складання “Рэгіянальнага слоўніка Віцебшчыны” і даследавання моўных асаблівасцей гаворкі Талачыншчыны студэнтамі факультэта беларускай філалогіі і культуры Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П.М. Машэрава ў перыяд з 30 чэрвеня па 11 ліпеня 2008 года была праведзена дыялекталагічная экспедыцыя па наступных вёсках Талачынскага раёна: Абольцы, Клябань, Заазер’е, Чычанева, Янава, Мурагова, Дабравольск, Кісялева, Шупені, Данілкава, Крывыя, Жакі, Манастыр. Усяго было апытана 98 рэспандэнтаў, узрост якіх вагаўся ад 55 да 92 гадоў. У выніку сабрана 462 дыялектныя лексемы, запісана 8 касет, 32 тэксты занатавана на паперы.

У працэсе збору дыялектнага матэрыялу былі выяўлены не толькі фанетычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя, лексічныя асаблівасці мясцовай гаворкі, але і зафіксавана значная колькасць дыялектных фразеалагізмаў, якія яшчэ ніколі не фіксаваліся і не былі ў навуковым і літаратурным ужытку. Даследаваная гаворка Талачыншчыны характарызуецца сутыкненнем лексічных і фразеалагічных пластоў беларускай і рускай моў. Таму ў ёй ёсць фразеалагізмы і агульныя для рускіх і беларусаў, і агульнанародныя ўласна беларускія, і рускія, і абмежаваныя ўжываннем ва ўсходніх раёнах Беларусі ці выдавочна мясцовыя. У дадзеным артыкуле мы прааналізуем пераважна тыя выразы, якія не апісваліся ні ў нарматыўных слоўніках беларускай літаратурнай мовы, ні ў даведніках беларускай народна-дыялектнай фразеалогіі і, такім чынам, належаць да фразеалагічнай нерушы. Многія з іх можна лічыць рэзервам нашай літаратурнай мовы, крыніцай яе ўзбагачэння.

Сярод зафіксаваных мясцовых фразеалагізмаў значнае месца займаюць устойлівыя выразы, семантычна звязаныя з апазіцыяй “жыццё – смерць”. Так, сярод фразеалагізмаў, якія характарызуюць час, чарговасць нараджэння чалавека, перадаюць узроставую прымету, можна адзначыць

наступныя: *трэці па росту* ‘трэцяе дзіця ў сям’і па чарговасці нараджэння’ (*Нас у бацькі пяцёра было, а я трэцяя па росту была.* в. Крывыя), *радзіцца пада мной* ‘быць маладзейшым за каго-н., радзіцца раней за каго-н.’ (*Сёстры старэйшыя былі, а брацец пада мной радзіўся.* в. Чычанева), *паўгода ад вясны* ‘паўгода са дня нараджэння’ (*Мне, дзеткі, многа. Дзевяноста было ды паўгода ад вясны.* в. Заазер’е), *купляць дзяцей* ‘нараджаць дзяцей’ (*А вы цяпер па столькі дзяцей не купляеце?* в. Чычанева). Фразеалагічнае выражэнне супрацьлеглага значэння – смерці, блізкасці яе наступлення – знаходзім у наступных устойлівых выразах: *пуцёўку чакаць* ‘чакаць сваёй смерці’ (*А я вой ніяк пуцёўку сваю не дачакаюся.* в. Жакі), *врэмя падходзіць на гару* ‘час паміраць’ (*Мне ўжо врэмя падходзіць на гару.* в. Абольцы), *пракалыхаць жыццё* ‘пражыць доўгае сумеснае жыццё’ (*Вось так і пракалыхалі жыццё разам.* в. Янава).

Значнае месца ў фразеалагічным фондзе даследаванай гаворкі займаюць таксама ўстойлівыя выразы, якія характарызуюць сямейныя ўзаемаадносіны, міжасабовыя кантакты паміж людзьмі, праявы пачуццёвай сферы чалавека, яго паводзіны: *друг па другу сазнаваць* ‘жыць у згодзе, дапамагаць адзін аднаму’ (*Мы з мужам заўсёды сазнавалі друг па другу.* в. Жакі), *косці пракляці* ‘наслаць праклёны’ (*Яны майце ўсе косці праклялі.* в. Крывыя), *падкузелиць вочы* ‘глядзець спадылба’ (*Стаіць, падкузелиць вочы свае, зыркае на мяне.* в. Абольцы), *вырваць тры ітакеціны* ‘паехаць ад родных, нічога з сабой не ўзяўшы’ (*Вырвала тры ітакеціны, з’ехала ў Кіеў.* в. Абольцы), *крычаць ратунку* ‘вельмі моцна крычаць, плакаць, лямантаваць’ (*Прыходжу, а ён крычыць ратунку.* в. Данілкава), *жыць як у бот нагу ўставіўшы* ‘(жыць) на ўсім гатовым’ (*Раней не так, цяпер усе жывуць як у бот нагу ўставіўшы.* в. Кісялева) і інш.

Асобная група фразеалагізмаў даследаванай гаворкі перадае канкрэтныя дзеянні чалавека, а таксама нярэдка дае ім эмацыянальна-ацэначную характарыстыку: *туркі-баркі аб’ехаць* ‘многа паездзіць па свеце, шмат у якіх мясцінах пабываць’ (*А ён усе туркі-баркі аб’ехаў.* в. Жакі), *венік адламіць* ‘наламаць бярозавых (дубовых) галінак, каб зрабіць венік для лазні’ (*Мой хазяін пайшоў венік адламіць.* в. Абольцы), *валамі пахаць* ‘самім цягаць плуг’ (*А мы ж валамі пахалі на полі ў тэй час.* в. Жакі).

Пэўная частка дыялектных фразеалагізмаў Талачыншчыны характарызуе стан чалавека (фізічны, псіхалагічны, матэрыяльны), дае ацэнку яго знешняму выглядзе, стану здароўя і інш.: *транта аболецкая* ‘1. чалавек, які вызначаецца невысокім сацыяльным ці матэрыяльным становішчам (часта пра чалавека, які ў далейшым разбагацеў ці павысіў сацыяльны статус), 2. дрэнна апрануты чалавек’, *вочы свецяць* ‘добра бачыць’ (*Мне цяпер ужо і вочы не свецяць.* в. Чычанева), *спорціць гладам* ‘падарваць здароўе’ (*Інсульт гэны спорціў бабу гладам.* в. Абольцы), *не знаць, дзе руку палажыць* ‘стаміцца, напрацаваўшыся за дзень’ (*Напрацуешся за дзень і не знаеш, дзе руку палажыць.* в. Чычанева), *паесці гразі* ‘стаць брудным, выпакцацца’ (*На льне во сколькі гразі паясі.* в. Чычанева) і інш.

Фразеалагічны склад даследаванай гаворкі, як бачна з прыведзеных вышэй прыкладаў, вызначаецца высокай ступенню антрапацэнтрызму, скіраванасцю на дзейнасць, паводзіны, фізічныя ўласцівасці і стан чалавека. У сабраным фразеалагічным матэрыяле зафіксаваны фактычна адзінкавыя дыялектныя выразы, якія адлюстроўваюць канкрэтныя прадметы, з’явы ці абстрактныя паняцці, напрыклад: *баба з бочкай* ‘дажджавая хмара’ (*Вунь баба з бочкай, і час усыпець, куды ж на возера іці.* в. Заазер’е).

Аналіз сабранага фразеалагічнага матэрыялу дазваляе адзначыць пэўны рускамоўны ўплыў на кампанентную структуру мясцовых фразеалагізмаў, што тлумачыцца найперш тэрытарыяльным фактарам і сітуацыяй білінгвізму, якая склалася ў краіне. Так, напрыклад, вышэйпамянёныя фразеалагізмы *врэмя падходзіць на гару*, *спорціць гладам*, *не знаць, дзе руку палажыць*, *друг па другу сазнаваць* маюць у сваім кампанентным складзе русізмы.

Варта адзначыць і той факт, што сярод фразеалагізмаў, запісаных у даследаваным рэгіёне Талачыншчыны, сустракаюцца адзінкі, якія выступаюць як мясцовыя (дыялектныя) варыянты агульнамоўных (літаратурных) фразеалагізмаў. Так, напрыклад, фразеалагізм *за плячмі не насіць* ‘не абцяжарвае каго-н. сваім існаваннем і можа спатрэбіцца’ (*Во, за плячмі, дзеткі, насіць не будзеце.* в. Мурагова) з’яўляецца марфалагічным варыянтам літаратурнага фразеалагізма *за плячамі (-ыма) не насіць*.

Паводле свайго катэгарыяльнага значэння і адпаведна прыналежнасці да пэўнага семантыка-граматычнага тыпу большасць (каля 75%) зафіксаваных дыялектных фразеалагізмаў суадносіцца з дзеясловам. У сінтаксічным плане мясцовыя фразеалагізмы структурна арганізаваны як словазлучэнні. Пераважаюць двухкампанентныя дзеяслоўныя словазлучэнні, утвораныя па структурнай схеме “дзеяслоў + назоўнік у вінавальным склоне”.

У нашым артыкуле мы зрабілі спробу прааналізаваць толькі некаторыя яркія і каларытныя выразы адной гаворкі (Аболецкага сельсавета Талачынскага раёна). Пераважная большасць з іх, натуральна, з’яўляецца мясцовымі і мае абмежаванае ўжыванне. Разам з тым глыбокае і ўважлівае даследаванне фразеалагічнага фонду народна-дыялектнай мовы можа ўзбагаціць і літаратурную мову важкімі і ёмістымі выразамі.